

Araştırma Makalesi / Research Article

Özbek Yazar Hojiakbar Shayxov'un Bilim Kurgu Hikâyelerinin İncelenmesi

Erhan GİRAY*

Öz

Hojiakbar Shayxov, hikâyelerinde bilim kurgu unsurlarını yoğun biçimde kullanan bir Özbek yazardır. Taşkentli bir ailenin çocuğu olarak Bolşevik dönemin politikaları nedeniyle Doğu Türkistan'da doğmuş, ailesinin yurda dönüşünün ardından eğitimini Taşkent'te sürdürmüş, Özbekistan Bilimler Akademisi bünyesinde mühendis olarak çalışmıştır. Bu çalışmanın ilk amacı Shayxov'u Türkiye'de tanıtmak, ikinci amacı ise onun bilim kurgu türündeki hikâyelerini kuramsal bir çerçevede incelemektir. Bu kuramsal çerçeve; Todorov'un fantastik anlayışı, Darko Suvin'in bilişsel yabancılaştırma ve novum kavramları, Samuel R. Delany'nin okur merkezli tür yaklaşımı ve Damien Broderick'in epistemik değişim temelli bilim kurgu anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Çalışmanın inceleme bölümünde Shayxov'un 1972 yılında yayımladığı hikâye kitabından bilim kurgu unsurlarını açıkça yansıtan altı hikâye seçilmiştir: *7-SER*, *Tasodifiy Qo'nish* (Tasadüfî İniş), *Maydon Panohida* (Ring Korumasında), *Toshdagi İzlar* (Taştaki İzler), *G'aroyib Tushlar* (Garip Düşler) ve *Kelgindilar* (Misafirler). Hikâyeler önce özetlenmiş, ardından kuramsal açıdan çözümlenmiştir. İncelemeler, söz konusu metinlerin doğaüstü belirsizlikler üzerine değil, bilimsel nedensellik ve akılcı açıklamalar üzerine kurulduğunu; bu bakımdan Todorov'un "fantastik"inden ziyade Suvin'in bilim kurgu ölçütleriyle örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte teknolojik yeniliklerin hikâyelerde yalnızca araçsal değil, ahlaki sorgulamaları ön plana çıkaran unsurlar olarak kurgulandığı tespit edilmiştir. Çalışmada Shayxov'un hikâyeleri, Sovyet edebiyatında bilim kurgu, gotik

Geliş Tarihi/Date Applied: 18.01.2026

Kabul Tarihi/Date Accepted: 07.04.2026

Makalenin Künyesi: Giray, E. (2026). Özbek yazar Hojiakbar Shayxov'un bilim kurgu hikâyelerinin incelenmesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 62, 183-204. <https://doi.org/10.24155/tdk.2026.279>
Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Artvin, Türkiye, erhangiray@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8731-1546>

ve fantastik gibi anlatıları kapsayan “fantastika” geleneği çerçevesinde değerlendirilmiştir. “Fantastika” kapsayıcı bir kavram, bilim kurgu ise bu geleneğin bir türü olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: fantastika, bilim kurgu, Hajiakbar Shayxov, hikâye, Özbek edebiyatı

An Analysis of the Science Fiction Stories of the Uzbek Writer Hojiakbar Shayxov

Abstract

Hojiakbar Shayxov is an Uzbek writer who makes extensive use of science fiction elements in his stories. Born in East Turkestan to a Tashkent family due to Bolshevik-era policies, he completed his education in Tashkent and worked as an engineer at the Academy of Sciences of Uzbekistan. The first aim of this study is to introduce Shayxov to Turkish readers, and the second is to examine his science fiction stories within a theoretical framework. This framework is built upon Todorov's conception of the fantastic thinking, Darko Suvin's concepts of cognitive estrangement and the novum, Samuel R. Delany's reader-centered approach to genre, and Damien Broderick's science fiction theory grounded in epistemic change. In the analytical section, six stories have been selected from the collection Shayxov published in 1972: *7-SER*, *Tasodifiy Qo'nish* (Accidental Landing), *Maydon Panohida* (Under the Protection of the Ring), *Toshdagi Izlar* (Traces in Stone), *G'aroyib Tushlar* (Strange Dreams), and *Kelgindilar* (The Visitors). The stories are examined theoretically. The analyses show that the texts rest not on supernatural ambiguity but on scientific causality and rational explanation, aligning more closely with Suvin's criteria for science fiction than with Todorov's “fantastic thinking.” It has also been found that technological innovations are framed not merely as instrumental devices but as elements that foreground moral questioning. The stories are situated within the “fantastika” tradition of Soviet literature, a broad category encompassing science fiction, gothic, and fantastic narratives. “Fantastika” is treated as an umbrella concept, with science fiction regarded as one genre within it.

Keywords: fantastika, science fiction, Hajiakbar Shayxov, story, Uzbek literature

Hajiakbar Shayxov'un hikâyelerini incelemeye geçmeden önce açıklık getirilmesi gereken bir husus, tür için “fantastika”, “fantastik”, “bilim kurgu” ve “ilmiy-fantastik” terimlerinden hangisinin kullanılması gerektiğidir. Öncelikle bu terimler üzerinde durulması uygun görülmüştür.

Bu çalışmada kullanılan “fantastika” terimi, bir tür olmamakla birlikte Shayxov'un hikâyelerinin yazıldığı tarihsel ve kültürel bağlamı ifade eden bir üst kavram olarak ele alınmaktadır. Sovyet edebiyat geleneğinde “fantastika”, bilim kurgu, fantastik, gotik ve çeşitli spekülâtif anlatıları kapsayan şemsiye bir adlandırma işlevi görmüş; bu yönüyle Anglo-Amerikan

edebiyat kuramlarında geliştirilen dar anlamlı “fantastik” ya da “science fiction” kavramlarıyla bire bir örtüşmemektedir. Bu nedenle Shayxov’un hikâyeleri, Sovyet edebiyatı içindeki yerleri bakımından fantastika geleneği içinde değerlendirilirken türsel açıdan bilim kurgu olarak ele alınmıştır.

Todorov’a göre fantastik, doğa yasalarının geçerli olduğu varsayılan bir dünyada ortaya çıkan ve görünüşte doğaüstü olan bir olay karşısında, hem okurun hem de anlatı kişinin bu olayın açıklamasına ilişkin yaşadığı tereddüt/kararsızlık durumuna dayanır (Todorov, 2004, s. 31). Fantastiği belirleyen temel unsur, söz konusu olayın doğal nedenlerle mi yoksa doğaüstü bir müdahaleyle mi açıklanacağına dair kararın askıda kalmasıdır. Bu tereddüt sürdüğü müddetçe metin, fantastik alan içinde yer alır. Ancak olay sonunda akılcı bir açıklamayla çözümlendiğinde anlatı tekinsize, doğaüstünün kabul edilmesi durumunda ise olağanüstü türe yönelir. Dolayısıyla fantastik, bu iki tür arasında konumlanan bir alanı temsil eder ve varlığını yalnızca tereddüt anı boyunca korur. Tereddüdün ortadan kalkmasıyla birlikte fantastik de sona erer (Todorov, 2004, s. 47).

“Bilim kurgu/science fiction” teriminin yaygınlaşması 1930’lu yıllarda başlamıştır. İlk olarak Hugo Gernsback tarafından ortaya atılmıştır. Gernsback, bilim kurguyu bilimsel bilgiye dayanan, öğretici ve ilerlemeci bir edebiyat olarak tanımlar (Clute ve Nicholls, 1993, s. 311). Kısa sürede bilim kurgu, yazarlar, editörler, eleştirmenler ve okurlardan oluşan bir alt kültür oluşturur. Bu alt kültürün oluşturduğu tema ve dil, “bilim kurgu”yu edebî bir tür hâline getirir. Edebî tür hâline gelen bilim kurgu üzerine pek çok araştırmacı, düşüncelerini ifade etmeye başlar. 1940’lı yıllarda John W. Campbell, bilim kurgunun bilim gibi bir edebî araç olarak görülmesi gerektiğini savunur. Campbell; bilim, bilimsel olguları kuramlarla açıklayabiliyorsa ya da varsayımlara dayanıyorsa bilim kurgu türü de topluma ait konuları açıklayabilme ve geleceğe ait varsayımları yansıtabilme gücüne sahiptir fikrini öne sürer. 1940–70 döneminde yapılan tanımların çoğu, bilimi ve bilimsel yöntemi merkeze alır. Ancak Judith Merril’in science fiction yerine “spekülatif kurmaca” tanımını tercih etmesiyle birlikte bilim kurgu, katı bir bilimsel gelişme zorunluluğundan kısmen uzaklaşarak toplumsal ve kültürel dönüşümleri de kapsayan daha geniş bir anlatı alanına dönüşür. 1970’lerden itibaren bilim kurgu, özellikle ABD’de akademik incelemenin yoğun ilgi alanlarından biri hâline gelir; böylece tür, yalnızca popüler edebiyat olarak değil, kuramsal ve eleştirel bir araştırma nesnesi olarak da ele alınır (Clute ve Nicholls, 1993, s. 311-314).

Bilim kurgunun tanımını yapan pek çok kuramcı vardır. Ancak kuramcılarının çoğu tam olarak bilim kurgunun ne olduğu üzerinde uzlaşa sağlayamamıştır. Bu kuramcılar arasında özellikle etkili olanlardan biri, Darko Suvin’dir. Suvin, bilim kurguyu şöyle tanımlar: “Bilim kurgu, gerekli ve

yeterli koşulları yabancılaştırma (estrangement) ile biliş (cognition) arasındaki etkileşim olan ve temel anlatım aracı yazarın ampirik çevresine alternatif oluşturan hayali bir çerçeveye dayanan bir edebî tür ya da sözlü yapıdır” (Suvîn'den akt. Roberts, 2006, s. 1).

Suvîn'in bu açıklamasına göre bilim kurgu, “yabancılaştırma” ile “biliş” unsurlarının birlikte yer aldığı bir anlatı türüdür. Bilim kurgu metni, okuru alışık olduğu gerçekliğe yabancılaştırırken bu yabancılaşmayı doğaüstü ya da açıklamalarla değil, akılcı ve bilimsel bir düşünme, yani biliş biçimiyle sağlar.

Suvîn, bilim kurgu kuramını derinleştirerek “novum” kavramını ortaya atar. Novum (çoğulu nova), okurun gerçek dünyası ile bilim kurgu anlatısında kurulan dünya arasındaki ayrımı belirginleştiren temel yenilik unsurudur. Bu yenilik; uzay gemisi, zaman makinesi ya da iletişim teknolojileri gibi somut araçlar biçiminde ortaya çıkabileceği gibi toplumsal cinsiyet, bilinç ya da algı anlayışını dönüştüren kavramsal bir varsayım olarak da kurgulanabilir. Suvîn'in “bilişsel yabancılaştırma” adını verdiği bu yaklaşım, anlatıda köklü bir değişim yaratırken aynı zamanda okurun bu değişimi akılcı biçimde kavrayabilmesini sağlar. Böylece bilim kurgu, yabancı dünyalar tasarlayarak okurun kendi toplumsal ve tarihsel koşullarını farklı ve potansiyel olarak dönüştürücü bir perspektiften değerlendirmesine imkân tanır (Parrinder'den akt. Roberts, 2006, s. 1).

Bu konuda bir başka kuramcı Samuel R. Delany ise kuramcıların bilim kurguyu tanımlamasının yüzeysel olduğuna vurgu yapar. Delany, bilim kurguyu yazardan ya da metnin yüzeysel özelliklerinden çok, okurun metni nasıl okuduğuna bağlı olarak tanımlar. Kendi eserlerini hiçbir zaman “bilim kurgu” olarak görmeyen Delany, bilim kurguyu içeriksel ya da tematik bir açıdan değerlendirmez. Ona göre “bilim kurgu”, anlatıları anlamlandırmak için başvuru olan yorumlayıcı kodlar bütünüdür işlevsel bir adıdır. Bu nedenle bilim kurgu, sabit ve evrensel kurallara sahip bir tür değil; belirli durumlarda işe yarayan, bağlama duyarlı ayrımlar üreten bir okuma stratejisidir. Bilim kurgu metinleri karşısında yaşanan güçlük, çoğu zaman metnin “anlamsız” olmasından değil, okurun o metni kurabilmek için gerekli yorumlayıcı bilgiye yeterince hâkim olmamasından kaynaklanır. Delany'e göre bu bilgiler, okurlar tarafından cümle düzeyinde olduğu kadar metin düzeyinde de uygulanır. Örneğin “dünyası patladı” ya da “sol yanına döndü” gibi cümleler, okurun bunları bilim kurgu ya da sıradan kurmaca olarak okumasına bağlı olarak farklı anlamlar kazanır. Bilim kurguya özgü kodlar bütünü “aşırı-belirlenmiştir” ve başka pek çok okuma biçiminin kodlarıyla ayrılmaz biçimde iç içe girer. Bu nedenle bilim kur-

guya özgü kodları öğrenmenin bir yolunun, çokça bilim kurgu okumak olduğuna vurgu yapar (Delany, 1994, s. 25-29).

Eleştirmen ve yazar Damien Broderick ise bilim kurguya ilişkin karmaşık bir tanım yapmıştır:

Bilim kurgu; teknik-endüstriyel üretim, dağıtım, tüketim ve bertaraf biçimlerinin yükselişi ve yerini almasıyla bağlantılı epistemik değişimleri yaşayan bir kültüre özgü bir anlatı türüdür. Şu özelliklerle belirlenir:

- (i) Metaforik stratejiler ve metonimik taktikler,
- (ii) Kolektif olarak kurulmuş türsel bir “mega-metin”den (yani daha önce yayımlanmış tüm bilim kurgu metinlerinden) türeyen ikonların ve yorumlayıcı şemaların öne çıkarılması ve buna eşlik eden “ince üslup” ile karakterleştirmenin geri plana itilmesi,
- (iii) Edebî modellerden ziyade bilimsel ve postmodern metinlerde daha sık rastlanan bazı öncelikler; özellikle de özneye kıyasla nesneye yönelen dikkat. (Broderick, 1995, s. 218)

Broderick; bilim kurgunun belirsizlik içinde, kesin sınırları olmayan bir anlatı türü olduğunu söylemektedir. Ona göre bilim kurgu, sanayi ve teknolojiyle birlikte köklü biçimde değişen bir dünyada ortaya çıkan bilme ve anlama biçimlerine (epistemik değişimlere) özgü bir anlatıdır. Bu türde metinler, güzel üslup ya da derin karakter çözümlerinden çok, daha önce yazılmış bilim kurgu metinlerindeki ortak sembollere (uzay gemisi, robot, uzaylı vb.) ve bu semboller aracılığıyla kurulan anlam şemalarına dayanır. Bilim kurgu, insanın iç dünyasından ziyade nesnelere, yapılar ve sistemlere odaklanır. “Kim ne hissediyor?” sorusundan çok “Nasıl bir dünya, nasıl bir düzen, nasıl bir teknoloji?” sorularını öne çıkarır.

Adam Roberts, *The History of Science Fiction* kitabında bilim kurgunun tek ve sabit bir tanım altında açıklanamayacağını savunur. Roberts’a göre Suvin, Delany ve Broderick gibi kuramcıların geliştirdiği klasik tanımlar alan için hâlâ işlevsel olsa da bilim kurgunun tarihsel, felsefi ve kültürel karmaşıklığını bütünüyle karşılamaktan uzaktır. Roberts, bilim kurguyu yalnızca belirli temalar ya da anlatıyla sınırlı bir edebî tür olarak değil, belirli tarihsel kırılmalar içinde şekillenmiş bir düşünme ve dünyayı kavrama biçimi olarak ele alır. Bu nedenle “Bilim kurgu nedir?” sorusuna kesin ve kapalı bir tanım vermektense bilim kurguyu mümkün kılan zihinsel arka planı, kültürel ve ideolojik ayrışmaları incelemenin kuramsal açıdan daha açıklayıcı ve verimli olduğunu ileri sürer (Roberts, 2006, s. 1-19).

Daha sonraki yıllarda pek çok bilim kurgu araştırmacısı ve yazarı, bilim kurguyu sınırlandırmış ve kuramsal olarak uygun görülen daha eski eserleri de kapsayan tanımlar geliştirmeye çalışmıştır. James Blish, Reginald

Bretner, Robert A. Heinlein, Damon Knight, Theodore Sturgeon, Kingsley Amis ve Sam Moskowitz gibi akademisyen ve eleştirmenlerin tanımlama girişimleri yer alır (Clute ve Nicholls, 1993, s. 312).

Sovyet Fantastika Edebiyatı

Sovyet Rusya döneminde bilim kurgu ve fantastik gibi türler için “fantastika” terimi kullanılır. Fantastika; bilim kurgu, fantezi, gotik kurgu, alternatif ya da karşı-olgusal tarih gibi çok çeşitli edebî türleri içine alan şemsiye bir terimdir. Fantastik terimi Anglosakson akademik çalışmalarda sık kullanılmaz, buna karşılık post-Sovyet kültürlerde bu terim, hem edebiyat incelemelerinde hem de gündelik kullanımda köklü biçimde yerleşmiştir (Zabirko, 2018, s. 70).

20. yüzyılda Sovyet Rusya fantastik edebiyatında türün ilk örnekleri, 1910 yılında *Macera Dünyası* (Мир приключений) adlı dergide “bilimsel-fantastik roman” adı altında ortaya çıkmıştır. Rusya’da 20. yüzyıl boyunca yaşanan Rus-Japon Savaşı, I. Dünya Savaşı, 1905 Devrimi, 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri, Rus İç Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi büyük tarihsel kırılmalar, bu kırılmaların beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar, siyasal baskılar, totaliter yönetim anlayışı, kıtlık, ölüm ve zorunlu göçlerle birlikte edebiyat ve sanatı derinden etkilemiş, bilim kurgu türünün gelişmesi için uygun bir düşünsel ve estetik zemin oluşturmuştur. Böyle bir siyasi ve sosyal ortamda dünyayı değiştirmek ve tepki göstermek için bilim kurgu ortaya çıkmıştır (Söyler, 2025, s. 1471).

Sovyet dönemi fantastika edebiyatı, Sovyetler Birliği’nin bilim, teknoloji ve ideoloji merkezli toplumsal dönüşüm politikalarıyla paralel olarak gelişmiştir. Bu edebî tür, yalnızca bilimsel ve teknolojik ilerlemeleri konu edinmekle kalmamış; sosyalist ideolojinin inşası, kolektif toplum anlayışı ve insanlığın geleceğine ilişkin tasavvurların aktarılmasında da önemli bir işlev üstlenmiştir. Sovyet bilim kurgusu, Batı’daki örneklerinden farklı olarak bireysel macera ve kişisel kurtuluş anlatıları yerine toplumsal fayda, kolektif bilinç ve ideolojik sorumluluk kavramlarını merkeze almıştır. Bununla birlikte Sovyet fantastika eserleri, bilimi mutlak biçimde yücelten metinler olmaktan ziyade bilimsel ilerlemenin etik sınırlarını ve teknolojinin insan yaşamı üzerindeki olası olumsuz etkilerini de sorgulayan eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir (Ceylan, 2025, s. 226-227).

Özbek edebî literatüründe ise “ilmiy-fantastik” kavramı, fantastik ve bilim kurgu terimlerinin birleşimi olarak Sovyet Rusya edebî terimi olan “fantastika” yerine kullanılmaktadır (Xonazarov vd., 1988, s. 310).

1970’li yıllar, Özbek fantastika edebiyatının daha görünür hâle geldiği, türün hem üretim hem de edebî çevrelerdeki kabulü bakımından geliştiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte fantastika geleneği içinde Hajiakbar Shayxov’dan başka Tohir Habilov’un *Hikmat Afandining O’limi* (Hikmet Efendi’nin Ölümü) adlı uzun hikâyesi de fantastika geleneği arasında anılmaktadır. 1974 yılında Tohir Malik, fantastika hikâyelerini *Qora Farishta* (Kara Melek) adıyla yayımlamış; 1977 yılında ise Taşkent’te *Fan va Turmush* (Fen ve Hayat) dergisi bünyesinde genç Özbek fantastika yazarları için bir kurul oluşturulmuştur. Bununla birlikte dönemin eleştiri ortamı, Özbek fantastika edebiyatının henüz dünya edebiyatındaki başlıca estetik yönelimlerden etkilenerek kendi özgün çizgisini kurma aşamasında bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Tohir Malik’in *Kara Melek* adlı eseri de bazı eleştirmenler tarafından Aleksandr Belyaev’in eserleriyle benzerlik içinde değerlendirilmiştir (Raximjonovich, 2024, s. 315).

Her ne kadar fantastika, Özbek edebiyatında geç belirginleşmiş bir alan olarak görünse de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel düşüncesi, teknolojik gelişmeleri ve insan hayal gücünün sınırlarını konu edinen eserlerle dikkat çekici bir gelişim göstermeye başlamıştır. Bu yönelim, yalnızca yeni ve olağan dışı olayların anlatıya dâhil edilmesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda insanın bilgiye ulaşma arzusu, keşif isteği ve geleceği tasarlama gücü gibi temaları da edebî bir tartışma alanına dönüştürmüştür.

Bağımsızlık dönemi sonrasında Sa’dullo Quronov’un *Galaktikada Bir Kun* (Galakside Bir Gün) adlı uzun hikâyesi, bilim kurgu edebiyatı içerisinde özel bir yerde durmaktadır. Eserde genç mucit Ahmet’in hayalleri, bilimsel araştırmaları ve uzaya duyduğu ilgi aracılığıyla insan düşüncesinin sınırsız olanakları işlenmekte; bireysel merak ile bilimsel tasavvur iç içe geçirilmektedir. Yazar, çocukluk hayalleriyle bilimsel merakı aynı anlatı düzleminde buluşturarak fantastik olay örgüsünü yerel ve millî bir duyarlılıkla zenginleştirmektedir. Bu bakımdan eser, yalnızca içerdiği bilimsel hayal unsurlarıyla değil, aynı zamanda bilim ile insan hayal gücü arasındaki ilişkiyi estetik bir yapı içinde kurma biçimiyle de önem taşımaktadır. Dolayısıyla *Galaktikada Bir Gün*, Özbek edebiyatında bilim kurgu dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Obidjonova, 2025, s. 351).

Yöntem, Evren, Örneklem ve Çözümleme Ölçütleri

Bu çalışmada Hojiakbar Shayxov’un hikâyeleri “fantastika” terimi çerçevesinde ele alınmıştır. Bunun temel nedeni, Shayxov’un eserlerini kaleme aldığı dönemin doğrudan Sovyet edebiyat geleneğiyle ilişkili olmasıdır. Söz konusu hikâyeler, bilimsel ve teknolojik varsayımlara

dayanmaları nedeniyle büyük ölçüde bilim kurgu niteliği taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada, hem Shayxov'un metinlerinin bilim kurgu özelliklerini görünür kılmak hem de yazarın içinde yer aldığı tarihsel ve kültürel bağlamı korumak amacıyla “fantastika” teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

Bu çalışma, Hojiakbar Shayxov'un bilim kurgu hikâyelerini metin merkezli ve betimleyici bir çözümleme yöntemiyle incelemektedir. İnceleme evrenini, yazarın 1972 yılında yayımlanan hikâye kitabı oluşturmaktadır. Çalışmada seçilen “7-SER”, “Tasodifiy Qo'nish” (Tasadüfî İniş), “Maydon Panohida” (Ring Korumasında), “Toshdagi Izlar” (Taştaki İzler), “G'aroyib Tushlar” (Garip Düşler) ve “Kelgindilar” (Misafirler) adlı altı hikâye, belirli ölçütlere göre belirlenmiştir. Bu ölçütler şunlardır: (1) Anlatının merkezinde bilimsel ya da teknolojik bir varsayımın bulunması, (2) olay örgüsünün doğaüstü belirsizlikten çok bilimsel nedensellik ve akılcı açıklamalarla kurulması, (3) Suvin'in bilişsel yabancılaştırma ve novum kavramlarıyla çözümlenmeye elverişli bir yapı göstermesi, (4) Todorov'un fantastik tanımıyla karşılaştırmalı biçimde değerlendirilebilecek ölçüde türsel tartışma imkânı sunması ve (5) bilimsel/teknolojik unsurun yalnızca dekoratif değil, ahlaki ya da toplumsal bir sorgulama eksenini üretmesidir. Bu nedenle çalışmada Shayxov'un aynı kitapta yer alan bütün hikâyeleri değil, araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili olan ve bilim kurgu özelliklerini daha belirgin biçimde yansıtan metinler incelemeye dâhil edilmiştir.

Çalışmada kullanılan kuramsal kavramlar, metinlere soyut ve genel atıflar yapmak amacıyla değil, her hikâyenin türsel yapısını belirginleştirmek için belirli çözümleme soruları çerçevesinde uygulanmıştır. Bu doğrultuda her metinde öncelikle anlatının merkezindeki yenilik unsuru (novum) tespit edilmiş, bu unsurun okurda nasıl bir bilişsel yabancılaştırma oluşturduğu değerlendirilmiştir. İkinci olarak, anlatıda ortaya çıkan olağan dışı durumların Todorov'un tanımladığı anlamda bir “tereddüt” üretip üretmediği incelenmiştir. Başka bir deyişle, olayların doğaüstü ile doğal açıklama arasında askıda kalıp kalmadığı sorgulanmıştır. Üçüncü olarak, söz konusu olağan dışı unsurun bilimsel nedensellik, teknik açıklama veya akılcı gerekçelendirme ile temellendirilip temellendirilmediği değerlendirilmiştir. Son olarak, teknolojik ya da bilimsel unsurun yalnızca olay örgüsünü ilerleten bir araç mı olduğu, yoksa metinde ahlaki, toplumsal ya da düşünsel bir sorgulama eksenini üretip üretmediği dikkate alınmıştır. Böylece kuramsal kavramlar, her hikâyede aynı çözümleme düzlemi içinde ve metnin somut verilerine dayanarak uygulanmıştır.

Bu çalışmada bilim kurgu, yalnızca fantastikten ayrılan bir anlatı türü olarak değil, belirli yapısal özelliklerle tanımlanan bir edebî alan olarak ele

alınmaktadır. Buna göre bilim kurgu anlatısının merkezinde, anlatı dünyasını dönüştüren bir yenilik unsuru (novum) yer alır. Bu yenilik unsuru, okuru gündelik gerçeklikten uzaklaştırırken anlatıyı doğaüstü açıklamalara değil, bilimsel varsayım, teknik gelişme veya akılcı nedensellik zeminine taşır. Bilim kurgu, bu yönüyle olağan dışı olanı belirsizlik üretmek için değil, alternatif bir dünya tasarımı kurmak ve insan, toplum, teknoloji, ahlak gibi alanlarda düşünsel bir sorgulama açmak için kullanır. Dolayısıyla bilim kurgu anlatılarında önemli olan yalnızca alışılmadık varlıkların, aygıtların ya da uzamsal düzeneklerin bulunması değil; bunların anlatının düşünsel yapısını belirleyen, okuru bilişsel ve eleştirel bir değerlendirmeye yönelten kurucu unsurlar hâline gelmesidir.

Hajiakbar Shayxov ve Fantastika Hikâyeleri

Hojiakbar Shayxov, fantastika geleneğinde bilim kurgu unsurlarını yoğun bir şekilde kullanan bir yazardır. Hojiakbar'ın ailesi aslen Taşkentlidir. Ancak kader onları ana yurttan uzaklara gitmeye zorlamıştır. Bolşeviklerin “kulakları bir sınıf olarak ortadan kaldırma” politikasından kaçarak Doğu Türkistan'a göç etmişlerdir. Bu nedenle Shayxov, 25 Mart 1945 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Chuguchak şehrinde doğmuştur. On yaşına geldiğinde vatana dönmesinin yolu açılır. Ortaokulu bitirdikten sonra 1964–1967 yılları arasında Sovyet ordusunda askerlik hizmetini yerine getirmiştir. 1967–1971 yılları arasında Taşkent Politeknik Yüksekokulunda öğrenim görmüştür. Daha sonra 1971–1978 yılları arasında elektrik şebekeleri idarelerinde ve Özbekistan Bilimler Akademisi Elektronik Enstitüsünde çalışmıştır (Mirvaliyev, 1993, s. 203; Sharafiddinov, 2001, s. 6).

1978 yılında *Yosh Gvardiya* neşriyatında bölüm başkanı olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Özbekistan Yazarlar Birliği birinci sekreterinin yardımcılığı görevini üstlenmiştir. *Sirli Olam* (Gizemli Dünya) dergisinin ve onun eki olan *Qalb Ko'zi* (Gönül Gözü) gazetesinin baş editörlüğünü yapmıştır. Ayrıca Özbekistan Yazarlar Birliği Denetleme Kurulu üyesi görevini üstlenmiştir. Yazar olarak edebiyat dünyasına 1970'li yılların başında adım atmıştır. Bugüne kadar otuza yakın kitabı yayımlanmıştır. Bunlar arasında özellikle *7-SER* ilmiy-fantastik hikâye ve uzun hikâyeler (*7-SER - Bilimsel-Fantastik Öyküler*, 1972), *Rene Jumbog'i - Ko'lanka* (Rene Bilmececi - Gölge, 1980), *Olmos Jilosi* (Elmas Cilası, 1983), *Telba Dunyo*, roman (Deli Dünya, 1990), *Ko'z* uzun hikâye (Göz, 1986) adlı eserleri, okurların büyük beğenisini kazanmıştır. Ayrıca yazar, *Umid Sayyorasi* (Umut Gezegeni), *Uyg'ongan Vijdon* (Uyanan Vicdan), *Olis Sayyorada* (Uzak Gezegendede), *Nishon* (Hedef), *Olovdan Chiqqan Odam* (Ateşten Çıkan Adam), *Darxon Qo'shig'i* (Darhan Türküsü) gibi onlarca hikâyenin de yazarıdır (Mirvaliyev, 1993, s. 204).

Shayxov'un kahramanları türlü türlü robotlar, başka gezegenlerden gelen varlıklar, insanlara benzeyen ya da benzemeyen yaratıklardır. Ancak olaylar dizisi ne kadar doğüstü gelişirse gelişsin, kahramanlar ne kadar tuhaf olursa olsun, sonunda bir yönüyle mutlaka yeryüzündeki insanların bugünkü hayatına ve güncel kaygılarına bağlanır. Yazar, birbirinden ilginç ve sürükleyici maceralar kurgulayarak yalnızca okurun hayal gücünü oyalamayı değil; insanlığın sorunlarını gündeme getirerek insanın vicdanına seslenmeyi ve gerçeklere dikkat çekmeyi amaçlar. Bu nedenle Shayxov'un eserlerinin özünde insan hayatının anlamı, iyilik, dürüstlük ve doğruluk kavramları yer alır. Yazar, iyilik ile kötülük, doğruluk ile eğrilik, hoşgörü ile bencillik arasındaki mücadeleyi gözler önüne serer (Sharafaddinov, 2001, s. 6-7).

Shayxov, hikâyelerini Sovyet Rusya döneminde kaleme alır. Daha önce de belirtildiği gibi Sovyet döneminde gerek bilim kurgu gerekse fantastik edebiyat “toplumsal fayda” amacıyla yazılmıştır. Shayxov de dönemin bu kabulüne uyarak hikâyelerini bu amaçla kaleme almıştır.

Yazarın bilim kurgu türündeki ilk hikâyesi, *7-SER*'dir. Hikâyenin başkışısı İslam Ağabey'in pek çok denemeden sonra icat ettiği “yedinci sürüm elektronik robot”tur. Bu robot; zeki, bütün sorunları kolayca çözebilme yeteneğine sahiptir. Dış görünüşü ile on altı yaşlarında yapılı bir çocuğa benzer. Bacakları pinokyo gibi kısa ve çevik, gövdesi büyükçe bir kutudan ibarettir. Gözleri mücevher gibi parlar, mor ışık saçar. En dikkat çekici özelliği ise insanlarla tartışmayı çok sevmesidir. “Robotun dikkat çekici bir özelliği vardı: İnsanlarla tartışmayı çok severdi; fırsat bulsa tüm zamanını münazaralarla geçirmeye razıydı” (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 7). İslam Ağabey'in oğlu Ferhat, robotla konuşmayı çok sever ve onu bir oyuncak gibi görür. Onunla sohbet etmek ister. Ancak babası buna pek izin vermez. Bir gün robotun olduğu odaya girer ve robotu çalıştırır. Ona hidrojenin ne olduğunu sorar. Robot hidrojen hakkında bilgi verdikten sonra Ferhat'a hidrojen tüpünü açmasını söyler. Ferhat ise hidrojenin çıkardığı mavi alevi görmek için kibrit yakar. Kısa sürede alevler laboratuvarı sarar. 7-SER alevleri görüp Ferhat'ı dışarı çıkması için uyarır. Kendisinin de affedilmez bir hata yaptığını anlar.

Mavi alevi gören SER, konuşmasını kesti. Korkudan âdeta taş kesildi. İçinden geçen düşünceyle tüm organları titredi, içindeki parçalar zangırdadı. Küçük alevin kısa sürede ne kadar tehlikeli bir hâl alacağını iyi biliyordu. Çocuğun hidrojeni yakmasına izin vererek affedilmez bir hata yaptığını o anda anladı. Hemen vanaya atıldı fakat artık çok geçti. Basınç göstergesi son rakamları gösteriyor, alev gittikçe büyüyordu. (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 9-10)

Tehlikenin farkında olan 7-SER için yapılacak tek şey kalır. Çocuğu kurtarmak için tüpü patlatıp kendini feda eder. Hikâyenin sonunda İslam Ağabey robotu tekrar yapacağını söyleyerek oğlunu teselli eder (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 5-13).

7-SER hikâyesi, Todorov'un tanımladığı anlamda “fantastik” türde bir anlatı değildir çünkü okurda ya da karakterlerde doğa yasaları ile doğaüstü arasında bir kararsızlık yaratılmaz. 7-SER, Suvin'in bilim kurguyu tanımlarken merkezine yerleştirdiği bilişsel yabancılaştırma ilkesini açık biçimde yansıtan bir hikâyedir. Metindeki robot ve hidrojen nedeniyle oluşan felaket senaryosu, okuru gündelik gerçeklikten uzaklaştıran bir “yabancılaşma” etkisi yaratır. Bu etki hiçbir zaman doğaüstü bir düzleme taşınmaz, aksine tüm olaylar bilimsel nedensellik ve teknik açıklamalarla akla uygun bir çerçevede anlatılır. Bu yönüyle yazar hikâyede, Suvin'in novum kavramına uygun olarak, anlatının merkezine yerleştirilen etik karar alabilen robotu, hem anlatısal gerilimin hem de düşünsel sorgulamanın kaynağı hâline getirir. Öte yandan Broderick'in bilim kurguyu modern çağın epistemik dönüşümleriyle ilişkilendiren yaklaşımı dikkate alındığında (1995, s. 218), 7-SER'de teknolojinin yalnızca araçsal bir unsur olarak değil, insani değerleri sınavan bir özne konumunda sunulduğu görülür. Robotun kendini feda etmesi, Broderick'in vurguladığı biçimde, bilim kurgunun odağını bireysel psikolojiden ziyade nesneye, sisteme ve etik sonuca yönelten anlatı öncelikleriyle örtüşür. Böylece 7-SER hikâyesi, bilimin insan yaşamı üzerindeki etkilerini sorgulayan, eğitici ve etik yönü ağır basan bir bilim kurgu anlatısı olarak konumlanır.

Tesadüfî İniş, Shayxov'ın ikinci hikâyesidir. Uzayda yolculuk yapan Laçın adlı gemi, yakıtı bitmesi nedeniyle Proksima adlı bir gezegene iniş yapmak zorundadır. Bu gezegen son derece kurak, sıcak ve uranyum açısından zengindir. Aynı zamanda tehlikeli yaratıklarla doludur. Keşif için gemideki Şerzad, Aybek ve Sanat adlı astronotlar ile gelişmiş bir robot görevlendirilir. Uranyumu aldıkları sırada robotun uyarısıyla kendilerine on metre uzunluğunda timsaha benzeyen dört ayaklı bir yaratığın yaklaştığını görürler. Kaçmanın gemiye zarar vereceğini düşünen Aybek, yaratıkla savaşmak gerektiğini söyler. Robot, lazer silahlarla yaratığa saldırır ancak yaratık silahtan etkilenmez. Robotu tek harekette yok eder. Aybek, yaratığın ağzına ateş ederek onu yok etmeye çalışır. Bunu başarır ancak yaratık son bir hamle ile kuyruğunu Aybek'e savurur. Aybek'in tehlikede olduğunu anlayan Şerzad, onu iterek kurtarır. Ancak kuyruk darbesi Şerzad'ı öldürür.

- Derhâl gemiye dönün, diye bağırdı kaptan.

Kaçış sırasında Aybek birden durdu.

Bu yaratığın gemiye yaklaşmasına izin veremezdi. Silahını doğrulttu. Yaratığın ağzını açmasını bekledi ve ateş etti. Lazer ışını içeri sızdı.

Yaratık kıvranmaya başladı. Kuyruğunu kaldırdı.

Tam o anda Aybek, güçlü ellerin kendisini kenara ittiğini hissetti. Yere yuvarlanırken çelik gibi kuyruğun Şerzad'a çarptığını gördü. Şerzad tıpkı robot gibi savruldu.

Evet, Aybek için canını feda etmişti. (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 22)

Şerzad, arkadaşı için kendini feda eder. Tehlikeden kurtulan gemi, uza-yın derinliklerine doğru yol alır (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 13-23).

Tesadüfî İniş, uzay keşfi ve teknolojik ilerleme temasını, insani ve ahlaki bir sorgulamayla birleştiren bilim kurgu anlatısıdır. Proksima gezegeninin çevresel koşulları ve bu koşullara uyum sağlamış yerel canlı, insanın evren karşısındaki mutlak hâkimiyet iddiasını sorgulayan bilişsel bir zemin oluşturur. Yazar, lazer silahlarıyla donatılmış robotun etkisiz kalmasıyla teknolojinin her durumda çözüm üretmediğini gösterirken anlatının merkezine ahlaki seçimleri yerleştirir. Özellikle Şerzad'ın Aybek'i kurtarmak uğruna kendini feda etmesi, metni uzay macera anlatısının ötesine taşıyarak fedakârlık ve sorumluluk temalarını öne çıkarır.

Hikâyede karşılaşılan yerel yaratık, ilk bakışta fantastik bir unsur izlenimi uyandırır da metinde Todorov'un bahsettiği fantastik olarak değerlendirilemez. Çünkü yaratığın ileri teknolojiye karşı direnç göstermesi, doğaüstü bir belirsizlik değildir. Yaratık, Proksima gezegeninin aşırı iklim koşullarına biyolojik uyum sağlamış bir canlı olarak yani bilimsel bilgiye dayanarak okuyucuya yansıtılmıştır. Bu yönüyle yaratık, Suvin'in bilim kurgu tanımında novum işlevini üstlenir ve okurda bilişsel bir yabancılaştırma yaratır. Hikâyeye, bilinmeyenle karşılaşma anını yalnızca bir tehlike durumu olarak değil, insanın kendi değerlerini sınaması bakımından dikkat çekicidir.

Shayxov'un *Ring Korumasında* adlı hikâyesi, bir boks maçında Cesur'un rakibi Vasık'a beklenmedik şekilde yenilmesiyle başlar. Cesur, maç sırasında Vasık'ın göğsünde ve savunmasında olağan dışı bir durum fark eder. Maçtan sonra Vasık, Cesur'un yanına gelerek bu sırrı açıklar. Yaklaşık altı ay önce Vasık, fizik öğretmenini olan amcasının yanına gittiğinde bir gece büyük bir gürültü duyar. Dağa çıktığında orada bulunan kırmızı taşların manyetik alan oluşturduğunu gören Vasık, boks elbisesinin içine bu taşları yerleştirerek kendisini bir yenilmez boksçuya dönüştürür. Cesur'u böyle bir hile ile yenmesinden dolayı vicdan azabı çeken Vasık, gerçek şampiyonun Cesur olduğunu düşünür (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 26-32).

Bu öyle bir sır ki, diye sürdürdü Vasık sakın bir sesle, onu benden başka kimse bilmiyor. Antrenörüm bile. Neden sana anlatmak istediğime şaşırabilirsin. Ama şaşırma. Aslında şampiyon sen olmalıydın! İşte bu yüzden sana o sırrı açıklamaya geldim. Aksi hâlde, ömrüm boyunca vicdan azabı çekecek gibiyim...(Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 28)

Ring Korumasında, bir spor metni gibi görünse de bilim kurgu ile ahlaki değerlerin bir arada sunulduğu kısa bir hikâyedir. Ring burada sadece bir fiziksel spor alanı değil, aynı zamanda adalet, emek ve hile gibi ahlaki değerlerin anlatıldığı simge mekân olarak yansıtılır. Uzaydan gelen taşların oluşturduğu manyetik güç, olağan gerçekliği bozar ancak bilimsel gerçeklikle açıklanır. Suvin'in bilişsel yabancılaşma kavramıyla birebir ilişkilidir. Bu açıdan hikâyenin bilim kurgu anlatısı olarak kabul edilmesi gerekir. Hikâyenin asıl gücü, olağan dışı unsurun ahlaki bir çatışmaya bağlanmasındadır. Vasık'ın yenilmezliğini sağlayan bu "koruma alanı", onu şampiyon yaparken vicdanen mağlup eder. Sonunda sırrın açıklanması, kahramanlık ölçütünün fiziksel zafer değil, ahlaki sorumluluk olduğunu gösterir. Böylece hikâye, sporu bir güç gösterisi olmaktan çıkarıp insani değerlerin sınıandığı bir alan hâline getirir.

Taştaki İzler hikâyesinde, dağlık bir köyde, bir grup çocuk, Gülçehre adlı bir rehber ve jeoloji alanında uzman bir robot olan SERcan ile birlikte keşfe çıkarlar. SERcan bir mağarada bulunan büyük bir taş üzerinde insan eli, hançer ve hayvan pençesi izleri fark eder. SERcan'ın bilimsel hesaplamaları sayesinde, bu izlerin yaklaşık bir buçuk milyon yıl önce meydana geldiği anlaşılır. Robot, izlerden yola çıkarak bir avcı ile yaşlı bir ayı arasında geçen ölümcül bir mücadeleyi ayrıntılarıyla anlatır. Taş, geçmişte yaşanmış bu ilkel ve dramatik olayın sessiz tanığıdır. Keşif ekibi bu hikâyeyi hayretle dinler (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 23-26).

Bir milyon beş yüz elli yedi bin yıl önce... bu mağaraya, eski kabilelerden birinin üyesi olan genç ve güçlü bir delikanlı ava gelmiş. Taşa görülen hançer tutan güçlü el izi bunu gösteriyor. Karşısına yaşlı bir ayı çıkmış. Delikanlı kendini avına atarak hançerini ayının göğsüne saplamış... Taştaki hançer izine bakın; izlerin bir kısmı daha koyu. Bu, hançerin ayı kanına bulandığını gösteriyor. Yaralanan hayvan delikanlıya saldırıp onu ön ayaklarıyla savurmuş. Delikanlı hançer tutan eliyle bu taşa dayanarak düşmüş. Çılgına dönen ayı üzerine atlamış. İşte, taştaki yaşlı ayının pençe izleri... Ayı, delikanlının boynuna ya da omzuna dişlerini geçirmiş... Delikanlı ölüm çırpınışları içinde kıvranmış... Görüyorsunuz, uzun tırnakları taşa derinlemesine batmış. Bu, delikanlının istemsizce hançerin sapını bırakıp can acısıyla taşı kavradığını gösteriyor... (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 24-25).

Taştaki İzler, temel olarak bilim kurgu niteliği taşıyan bir hikâyedir. İleri teknoloji ürünü bir robotun, taş üzerindeki fiziksel izlerden hareketle milyonlarca yıl önce yaşanmış bir olayı bilimsel yöntemlerle yeniden kuruluması, anlatıyı akılcı ve nedensel bir zemine oturtur. Hikâyede gizem ve hayret duygusu bulunsa da bu durum doğaüstüyle değil, bilimsel açıklamalarla çözümlenir.

Suvin'in bilim kurguyu tanımlarken merkezî kavram olarak öne çıkardığı “bilişsel yabancılaştırma”, *Taştaki İzler* hikâyesinde ileri teknoloji ürünü, yani novum olan bir robot olan SERcan'ın devreye girmesiyle sağlanır. Taş üzerindeki izler, mitik ya da doğaüstü bir mucize olarak sunulmaz. Jeoloji, kimya ve fiziksel çözümleme yoluyla açıklanır. Böylece anlatı, bir taraftan okuru “olağanüstü” karşısında hayrete düşürürken diğer taraftan akılcı düşünmeye zorlar.

Broderick'in Suvin'i geliştirerek tanımladığı bilim kurgu anlayışında, anlatının merkezinde öznenin duygusal deneyiminden çok nesnenin ve sürecin yer alması dikkat çeker. *Taştaki İzler*'de bireysellik geri planda kalırken taşın kendisi bir bilginin kaynağı olan nesneye dönüşür. Milyonlarca yıl öncesine ait insan-doğa mücadelesi, bilimsel çıkarım zinciriyle yeniden inşa edilir. Bu yönüyle hikâye, bilim kurgunun “nesne merkezli” olmasına dayalı anlatı olma özelliğini yansıtır.

Garip Düşler hikâyesi, Ötkir adlı bir çocuğun sabaha karşı gördüğü gerçekçi bir rüyadan uyanmasıyla başlar. Rüyanın etkisiyle derin bir heyecan yaşayan Ötkir, rüya ile gerçeklik arasındaki sınırın boyutlarını düşünür. Bu düşünce, onu “İnsan neden rüya görür?” (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 52) sorusuna yönlendirir. Ötkir'in babası, bir bilim insanıdır ve henüz tamamlanmamış olan “rüya gösterme makinesi” adlı deneysel bir aygıt üzerinde çalışmaktadır. Bu makine, insan beynine müdahale ederek rüya görme hâlini yapay biçimde oluşturabilmektedir. Ötkir, bu aygıtı kullanır ve uykuya dalar. Rüyasında, ünlü Rus fizyolog Pavlov Ivan Petroviç ile karşılaşır. Pavlov; Ötkir'e rüyaların bilimsel temellerini refleksler, beyin faaliyetleri ve “paradoksal uyku” kavramları üzerinden açıklar. Rüyanın doğaüstü değil, beynin fizyolojik işleyişine bağlı bir süreç olduğunu vurgular. Aynı zamanda, rüya görmenin insan sağlığı ve zihinsel denge açısından vazgeçilmez bir işlevi olduğunu belirtir. Rüya boyunca Ötkir, hem rüyanın oluşum mekanizmasını hem de babasının icat ettiği makinenin hangi bilimsel ilkelere dayandığını öğrenir. Uyandığında Ötkir, yaşadıklarının bir rüya olduğunu fark eder ancak rüyanın sıradan bir düş olmadığını da anlar. Rüya gösterme makinesinin, insanın uykuya dalmadan önceki son düşüncelerini doğrudan rüyaya dönüştürdüğünü keşfeder. Hikâye, rüyaların bilimsel olarak yönlendirilebileceği fikrini ve insan bilincinin teknolojiyle nasıl iç içe geçebileceğini sorgulayarak sona erer (Shayxov ve

Hobilov, 1972, s. 51-58).

Shayxov'un *Garip Düşler* adlı hikâyesi, rüya olgusunu yalnızca bireysel bir bilinç durumu olarak değil, bilimsel olarak açıklanabilir ve teknik olarak yönlendirilebilir bir süreç şeklinde ele alması bakımından, modern bilim kurgunun temel kuramsal ölçütleriyle örtüşen bir anlatı sunar. Metnin merkezinde yer alan "rüya gösterme makinesi", anlatının belirleyici novumunu oluşturur ve bu yönüyle eser, Suvin'in bilim kurgu tanımında vurguladığı bilişsel yabancılaştırma ilkesini açık biçimde karşılar.

Bu düşüncelerle yerinden kalktı, yatağın yanına geldi. Yatağın altında, televizyon voltaj düzenleyicisine benzeyen, dikkörtgen biçimli siyah bir cihaz duruyordu. Yan tarafına akımı ölçen bir ampermetre yerleştirilmişti. Üst kısmından ise iki ince, açık renkli tel çıkıyordu. (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 52)

Garip Düşler'de rüyaların, metafizik ya da doğaüstü bir olgu olarak değil beyin yapısı, sinir sistemi ve elektriksel alanlar üzerinden açıklanması, anlatıyı masalsı ya da fantastik düzlemde ayırarak bilimsel düşünce alanına taşır. Hikâyede akademisyen Pavlov'un bir düş figürü olarak yer alması ise bilimsel bir otoritenin anlatı içine dâhil edilmesi şeklinde yorumlanır.

Garip Düşler, insan zihninin en öznel alanlarından biri olan rüyanın, teknolojik bir aygıtla üretilebilir ve yönlendirilebilir hâle gelmesini konu edinerek insan-makine-bilinç ilişkisine dair çağdaş bir sorgulama ortaya koyar. Hikâyede nesneye, yani makineye odaklanması, Broderick'in bilim kurguyu "nesne merkezli anlatım önceliği" olarak tanımlamasıyla uyum içindedir. Metnin sonunda rüya gösterme makinesinin, insanın uykuya öncesi son düşüncelerini doğrudan rüyaya dönüştürdüğünün fark edilmesi, anlatının bilişsel boyutunu daha da güçlendirir. Rüya böylece gizemli bir bilinçaltı ürünü olmaktan çıkar, zihinsel süreçlerin mantıksal bir devamı olarak konumlanır.

Ötkir yine de her şeyi tam olarak anlayamadı. Ancak makinenin garip bir özelliği son derece açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Buna göre makine, insanın en son düşüncelerini ve en son yaşadığı duyguları rüyada yansıtmaktaydı. Örneğin çocuk, uyumadan önce rüyalar hakkında düşünmüş, ardından Akademisyen Pavlov'un görüntüsünü zihninde canlandırmaya çalışmıştı. (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 58)

Garip Düşler, Suvin'in tanımladığı bilişsel yabancılaştırmayı ve Broderick'in vurguladığı epistemik dönüşüm anlatısını başarıyla yansıtan bir bilim kurgu hikâyesi olarak değerlendirilebilir. Metnin amacı, okuru yalnızca şaşırtmak değil bilim, bilinç ve insan geleceği üzerine düşünmeye sevk etmektir.

Misafirler adlı hikâye, pamuk tarlasında imeceye katılan lise öğrencisi Asadcan'ın, tarlada çalışırken başka bir gezegenden gelen görünmez varlıklarla konuşmasıyla başlar. Misafirler adı verilen bu varlıklar, Asadcan'la telepatik iletişim kurar ve Dünya'ya akıllı yaşam olup olmadığını araştırmak için geldiklerini söylerler. Uzay gemilerinin dünyaya iniş sırasında reaktörü bozulduğu için Asadcan'dan yardım isterler. Topraktaki mikro-organizmaları “mikro işçiler” olarak kullanan misafirler, selizatör adlı bir aygıt aracılığıyla mikroplara komut vererek gerekli parçayı üretirler ve Dünya'dan ayrılırken bu aygıtı Asadcan'a hediye ederler.

Asadcan, selizatörü gizlice kullanmaya başlar. Önce ev sahibi öğretmen'in kızı Rana'ya kırmızı bir çiçek ardından başka çiçekler ve kavun üretir. Bu durum Rana'nın dikkatini çeker ve aygıtın ne olduğunu sorgulamasına yol açar. Asadcan gerçeği söylemekte zorlanır ve giderek huzursuz olur. Selizatörün gücünü küçük kişisel istekler için kullandığını fark eden Asadcan, yaptığı hatayı anlar. “Gece boyunca düşündüm. Ben ne yapmıştım? Bana emanet edilen, insanlık için belki de en büyük keşiflerden biri olabilecek bir aleti, sırf kişisel çıkarlarım ve çocukça heveslerim uğruna kullanmıştım.” (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 81). Hikâye, onun selizatörü bir daha kullanmamaya karar vermesi ve yaptıklarından ötürü duyduğu pişmanlıkla sona erer (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 59-84).

Misafirler hikâyesi, Suvin'in bilişsel yabancılaştırma görüşünü açık biçimde uygulayan bir anlatı olarak değerlendirilebilir. Hikâyede yabancılaştırıcı unsur, başka bir gezegenden gelen misafirler/uzaylılar ve onların kullandığı “selizatör” adlı aygıttır. Ancak bu unsur, açıklanamayan mucizeler şeklinde sunulmaz, aksine mikroorganizmaların kolektif gücü, telepati ve elektromanyetik dalgalar gibi kavramlarla gerekçelendirilir. Özellikle “mikro işçiler” metaforu, bilimsel bilgiden türetilmiş kurgusal bir varsayım olarak işlev görür ve okurun anlatıyı “olanaksız” değil, “henüz gerçekleşmemiş” bir olasılık olarak kavramasını sağlar. Bu yönüyle hikâye, Suvin'in bilim kurgu için zorunlu gördüğü novum ilkesini de karşılar.

Selizatör, insan beyninin yaydığı biyolojik akımları önce kendi bünyesinde toplayan, bir süre sonra da bu akımları çevresindeki ortama geri yayan bir aygıttır. Bu cihazı bir bakıma akümülatöre benzetmek mümkündür. Bilindiği gibi akümülatör önce elektrik enerjisini toplar, dolar, ardından da gerektiğinde bu enerjiyi dışarıya verir. Selizatörün farkı ise şuradadır: İnsan beyninden biyolojik akımlar hâlinde yayılan istek ve komutları alır, sonra bunları dış ortama, yani toprağa iletir. Toprağın içindeki “mikro işçiler” ya da sizin deyiminizle mikroplar, bu komutu alır almaz hemen yerine getirmeye başlarlar. (Shayxov ve Hobilov, 1972, s. 65)

Hikâyede fantastik anlatıya özgü kimi yüzeysel öğeler de mevcuttur. Selizatörün günlük nesneler (çiçek, meyve vb.) üretmesi, anlatıcının bu aygıtı “sihir” olarak adlandırması okurda fantastik bir izlenim uyandırır.

Ancak bu izlenim, Todorov'un tanımladığı anlamda bir kararsızlık hâli üretmez. Çünkü anlatı boyunca olağanüstü olan, doğaüstü güçlerle değil, bilimsel akıl yürütmeye açıklanır. Okur, “gerçek” ya da “hayal” arasında kalmaz; aksine, akılcı bir çerçeveye davet edilir. Bu nedenle *Misafirler*, türsel açıdan fantastik ile bilim kurgu arasında kalan bir metin gibi görünse de, bilim kurgu unsurlarının daha yoğun olduğu bir hikâyedir. Hikâyede, Suvin'in belirttiği gibi, metnin merkezinde “başka bir dünya” değil, bu dünyanın eleştirel olarak yeniden kavranması yer alır.

Hikâyenin en önemli noktası ise ahlaki bir probleme vurgu yapmasıdır. Asadcan, misafirler tarafından kendisine insanlık adına emanet edilen bilgiyi ve teknolojiyi, insan yararına kullanmak yerine kişisel çıkar ve duygusal tatmin amacıyla kullanır. Bu, etik açıdan sorumluluk ilkesinin ihlalidir. Etik kırılma noktası ise Asadcan'ın davranışlarını sorgulamasıdır. Asadcan'ın selizatörü kullanmaktan vazgeçmesi etik açıdan bir “kaçış” değil, sorumluluk üstlenme biçimidir. Çünkü hikâye, bilginin ya da teknolojinin tek başına “iyi” ya da “kötü” olmadığını, onun değerinin, onu kullanan kişinin ahlaki olgunluğuyla belirlendiğini ima eder. Böylece *Misafirler*, uzaylılarla/misafirlerle bir karşılaşma hikâyesinden çok, bilimsel ilerlemenin ahlaki boyutunu ortaya koyan bir bilim kurgu metni haline gelir.

Sonuç

Bu çalışmada Hojiakbar Shayxov'un hikâyeleri, Sovyet edebiyat geleneği içinde şekillenmiş “fantastika” kavramı çerçevesinde ele alınmış, metinlerin türsel konumu bilim kurgu kuramları ışığında değerlendirilmiştir. Todorov'un fantastik tanımı, Suvin'in bilişsel yabancılaştırma ve novum kavramları, Samuel R. Delany'nin okur merkezli tür yaklaşımı ve Damien Broderick'in epistemik değişim temelli bilim kurgu anlayışı, incelemelerin kuramsal dayanağını oluşturmuştur. Bu çerçevede yapılan incelemeler, Shayxov'un hikâyelerinin doğaüstü belirsizlikler üzerine değil, bilimsel nedensellik ve akılcı açıklamalar üzerine kurulduğunu açık biçimde ortaya koymuştur.

İncelenen altı hikâye birlikte değerlendirildiğinde, Shayxov anlatılarının bazı ortak yapısal özellikler etrafında kurulduğu görülmektedir. *7-SER*, *Tesadüfî İniş*, *Ring Korumasında*, *Taştaki İzler*, *Garip Düşler* ve *Misafirler*'de robotlar, uzay yolculukları, ileri teknolojiler, yabancı canlılar ve çeşitli bilimsel varsayımlar anlatının merkezinde yer almakta ancak bu unsurlar fantastik bir belirsizlik yaratmaktan çok okurda bilişsel yabancılaştırma etkisi oluşturmaktadır. Hikâyelerdeki olağan dışı unsurlar, doğaüstü açıklamalardan ziyade bilimsel ve teknik gerekçelerle temellendirilmiş, anlatı boyunca akılcı çerçeve korunmuştur. Bu yönüyle söz konusu metinler, Todorov'un tanımladığı anlamda fantastik türe değil, Suvin'in bilim kurgu için öngördüğü kuramsal ölçütlere daha yakın durmaktadır. Ayrıca

bu unsurlar yalnızca şaşırtıcı anlatı araçları olarak kalmamakta; insanın ahlaki sorumluluğu, dürüstlük, adalet, iyilik, toplumsal yarar ve bilimsel ilerlemenin sınırları gibi temaları görünür kılan düşünsel bir işleve de sahip olmaktadır.

Shayxov'un incelenen hikâyeleri, bir yandan Sovyet bilim kurgu edebiyatının düşünsel ve toplumsal duyarlılıklarıyla örtüşürken, diğer yandan Broderick'in işaret ettiği biçimde bilim kurgunun özne merkezli olmaktan çok nesne, sistem ve ilişki ağları etrafında kurulan anlatı mantığını da yansıtır.

Sonuç olarak Shayxov'un hikâyeleri, türsel özellikleri bakımından büyük ölçüde bilim kurgu niteliği taşımakla birlikte, üretildikleri tarihsel ve kültürel bağlam nedeniyle "fantastika" üst kavramı içinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, hem metinlerin bilim kurgu özelliklerini görünür kılmakta hem de Sovyet ve Özbek edebiyatındaki yerleşik kavramsal geleneği korumaktadır. Shayxov'un fantastika anlatıları, bilimi mutlak biçimde yücelten metinler olmaktan ziyade, bilimsel ilerlemenin insani ve etik boyutlarını sorgulayan yapılarıyla, Özbek edebiyatında bilim kurgu geleneğinin önemli ve özgün örnekleri arasında yer almaktadır.

Etik Beyan: Çalışma hazırlanırken bilim ve etik ilkelerine uyulmuş ve yararlanılan çalışmaların tamamı kaynakçada belirtilmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Çalışma hazırlanırken yapay zekâ destekli herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. İçerik, yazar tarafından bilim ilke ve yöntemleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethics Statement: This study was prepared in accordance with the principles of research and publication ethics, and all works consulted have been cited in the reference list.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence-based tool or application was used in the preparation of this study. The content of the study was prepared by the author in accordance with scientific research methods and the principles of academic ethics.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Broderick, D. (1995). *Reading by starlight: Postmodern science fiction*. Routledge.
- Ceylan, Ü. (2025). *Sovyet bilimkurgu edebiyatı (A. N. Tolstoy, A. R. Belyayev, İ. A. Yefremov eserleri örneğinde)* (Tez No. 929020) [Doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi.
- Clute, J. ve Nicholls, P. (1993). *The encyclopedia of science fiction* (2nd ed.). St. Martin's Press.
- Delany, S. R. (1994). *Silent interviews: On language, race, sex, science fiction and some comics*. Wesleyan University Press.
- Mirvaliyev, S. (1993). *O'zbek adiblari*. Fan Nashriyot.
- Obidjonova, M. (2025, Noyabr 12-13). *Ingliz va O'zbek adabiyotida ilmiy fantastikaning narratologik asoslari* [Konferans Bildirisi-Tam Metin]. Filologik komparativistika va tarjimashunoslik masalalari. Toshkent, O'zbekiston.
- Raximjonovich, İ.Y. (2024). O'zbekistonda fantasika janrining ahamiyati va umumiy tahlili. *Science Shine International Scientific Journal*, 1(13), 314-317.
- Roberts, A. (2006). *The history of science fiction*. Palgrave Macmillan.
- Shayxov, H., ve Hobilov, T. (1972). *İlmiy-fantastik hikoyalar va qissa*. Yosh Gvardiya Nashriyoti.
- Sharafiddinov, O. (2001). Hajiakbarning sirli olami. H. Shayxov, *Tutash odamlar; ikki jahon ovorasi: İlmiy-fantastik romanlar içinde* (Önsöz). (s. 3-10). Sharq Nashriyoti.
- Söyler, S. (2025). Rus bilimkurgusunda ekoeleştiri: Strugatski kardeşlerin eserleri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* (UDEKAD), 8(3), 1469–1485. <https://doi.org/10.37999/udekad.1720121>
- Todorov, T. (2004). *Fantastik: Edebi türe yapısal bir yaklaşım* (N. Öztokat, Çev.). Metis Yayınları.
- Xonazarov, Q. X., Aminov, M. N., Musayev, J.A., Safarov, R. A., Umarov, T. U., Shorahmedov, D. A., Yusupov, E. Y., Qurbonov, S. Sh., Xabibullayev, P.Q. (1988). *Entsiklopedik lug'at* (1. Tom). O'zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh Redaksiyasi.
- Zabirko, O. (2018). The magic spell of revanchism: Geopolitical visions in post-Soviet speculative fiction (fantastika). *Ideology and Politics*, 1(9), 66–134.

Extended Summary

This study examines the short stories of the Uzbek writer Hojiakbar Shayxov within the framework of the concept of fantastika as shaped by the Soviet literary tradition and evaluates the genre position of these texts in the light of science fiction theories. The central problem of the article revolves around the question of which term (i.e. fantastic, science fiction, fantastika or Uzb. ilmiy-fantastik) is most appropriate for defining Shayxov's narratives. In this context, the study aims both to achieve conceptual clarity and to reveal the generic characteristics of Shayxov's stories within a historical and theoretical framework.

Hojiakbar Shayxov was born on 25 March 1945 in the city of Chuguchak, located within the borders of the People's Republic of China. His family was originally from Tashkent; however, due to the Bolshevik policy of dekulakization "liquidating the kulaks as a class", they were forced to migrate temporarily to East Turkestan. After the family's return, Shayxov continued his education in Tashkent, completed his military service in the Soviet Army between 1964 and 1967 and received an engineering education at the Tashkent Polytechnic Institute from 1967 to 1971. He later worked as an engineer at the Electronics Institute of the Academy of Sciences of Uzbekistan and in various technical institutions. Shayxov's scientific and technical background is distinctly reflected in his literary production. Scientific causality, technological detail and rational plotting play a central role in his narratives.

Although elements such as robots, extraterrestrial beings, and extraordinary creatures appear in Shayxov's stories, these "fantastika" elements do not constitute the ultimate aim of his narratives. Rather, through extraordinary fictional constructs, the author seeks to draw attention to contemporary human life and social issues. In Shayxov's works, scientific and speculative elements functioning as tools for questioning universal values such as the meaning of human life, moral responsibility, goodness, honesty and integrity. In this sense, Shayxov reflects in his own works as the "social utility" purpose attributed to science fiction within the Soviet fantastika tradition.

The theoretical framework of the study is constructed on the basis of key theorists in debates on the fantastic and science fiction. First, Tzvetan Todorov's definition of the fantastic genre is addressed, emphasizing that the defining feature of fantastic narrative is the state of hesitation between natural laws and supernatural explanations. According to Todorov, as long as this uncertainty persists, the narrative remains within the realm of the fantastic; however, once events are resolved through either a rational or supernatural explanation, the fantastic comes to an end. This criterion is employed as a fundamental point of distinction in the generic evaluation of Shayxov's stories.

Within the context of science fiction theory, particular emphasis is placed on Darko Suvin's concepts of "cognitive estrangement" and novum. According to Suvin, science fiction distances the reader from familiar reality not through supernatural ambiguities but through scientific and rational explanations. The novum is the innovative element at the center of the narrative that transforms

the fictional world. The study also draws on Samuel R. Delany's reader-oriented approach to defining science fiction, as well as Damien Broderick's views linking science fiction to epistemic transformations of the modern age. These approaches demonstrate that science fiction cannot be defined through rigid boundaries and that it constitutes a narrative field sensitive to historical context.

Within this theoretical framework, the study conducts a text-centered analysis of the stories *7-SER*, *Tasodifiy Qo'nish* (Accidental Landing), *Maydon Panohida* (Under the Protection of the Ring), *Toshdagi Izlar* (Traces in Stone), *G'aroyib Tushlar* (Strange Dreams), and *Kelgindilar* (The Visitors), all included in Shayxov's short story collection published in 1972. The analyses reveal that elements such as robots, space travel, alien planets, advanced technologies, and scientific devices occupy a central position in these stories; however, these elements do not create supernatural ambiguities. The extraordinary situations encountered throughout the plot are grounded in scientific causality and rational explanation. The reader is not encouraged to experience hesitation between the natural and the supernatural. In this respect, Shayxov's stories correspond more closely to Suvin's criteria for science fiction than to Todorov's definition of the fantastic thinking.

At the same time, the study emphasizes that Shayxov's narratives are not merely texts that showcase scientific or technical innovations. In these stories, technology and scientific progress are frequently placed at the center of moral and social inquiry. The robot's self-sacrifice in *7-SER*, the loss of human life as the cost of space exploration in *Tasodifiy Qo'nish* (Accidental Landing), the moral consequences of success achieved through deception in *Maydon Panohida* (Under Ring Protection) and the ethical problems arising from the use of technology for personal gain in *G'aroyib Tushlar* (The Visitors) all demonstrate that scientific progress cannot be considered independently of human responsibility. This perspective aligns with the emphasis on social utility and ethical consciousness that characterizes the Soviet science fiction tradition.

The study also clarifies the function of the concept of "fantastika" in Soviet literature. In the Soviet context, "fantastika" is used as an umbrella term encompassing science fiction, fantasy, gothic and speculative narratives. Therefore, while Shayxov's stories are evaluated as science fiction in terms of their generic features, they are also situated within the "fantastika" tradition in consideration of the historical and cultural context in which they were produced. The study concludes that the term "ilmiy-fantastik", commonly used in Uzbek literature, represents a local equivalent of this tradition.

In conclusion, this study demonstrates that Hojiakbar Shayxov's stories are structured around scientific causality, cognitive estrangement and ethical inquiry. While the texts largely exhibit the characteristics of science fiction in generic terms, they should be evaluated within the overarching concept of fantastika in order to reflect the conceptual tradition of Soviet and Uzbek literature. Shayxov's narratives occupy an important place in Uzbek literature as original examples of science fiction that question the human and moral dimensions of scientific progress rather than uncritically glorifying science.

